

Sofistler ve Retorik

Elif Nuyan

Antikçağda geniş anlamıyla, dili ikna edecek biçimde kullanma sanatı olarak bilinen *rhetorica*, Eski Yunanca *rhetorikos* (konuşmacıya ilişkin olan, yetenekli bir konuşmacı olmaya uygun olan)¹ sıfatından türeyen *rhetorike tekhnē* (konuşmacının sanatı; konuşma sanatı-hem kuramsal hem de kılışsal anlamda)² terimi ile karşılanır.³ “Retorik nedir?” sorusu oldukça tartışmalı bir sorudur. Eski Yunanlıların retorik tanımlarına gözatacak olursak, sofist Isokrates’in kaybolan bir retorik kitabında, onun bu sanatın, insanın bir yetisi (*dynamis*) olduğuna inandığı ve “retoriği, ikna etme işini gören bir işçi (*peithous demiourgos*)” olarak tanımladığı görülür. Platon da bazı diyaloglarında retoriği eleştirel bir tarzda anlatmıştır. Bu diyaloglardan en önemlisi *Gorgias*’tır. Diyalogda, Gorgias, retoriğin büyük bir iyilik olduğunu söyler ve retoriğin yararlarını şöyle açıklar:

“Retorik sanatı başkalarını yönetme gücünü sağlar... mahkemelerde yargıçları, kurultayda üyeleri, halk toplantılarında ya da buna benzer siyasî toplantılarda yurttaşları ikna etmek için sözden büyük ne var? Sözün gücünü edindin mi hekim de beden eğitimi de senin buyruğuna girer; zenginlikler topladığını söylediğin o sarraf da o zenginlikleri kendi için değil, konuşmayı, kalabalığı ikna etmeyi bilen senin için toplamıştır.”⁴... Ayrıca, retorik sayesinde kişi, hangi devlette olursa olsun başkalarını yönetme gücüne de sahip olur.⁵ Sözün gücünü edindin mi bütün kamusal ayrıcalıklar senin içindir...

-Yanlış anlamadımsa, söylev sanatı bir kandırma sanatıdır, bundan başka bir şey değil, başı sonu bu. Söylev sanatının kandırmaktan başka etkisi var mı?

-Hayır, senin bu tanımlaman bana çok uygun geldi Sokrates, çünkü söylev sanatının başı da sonu da kandırma.⁶

1 Platon, *Phaidon*, 260c, 272d.

2 Platon, *Gorgias*, 462c.

3 Dürüşken, Ç., -Antikçağ’da Doğan Bir Eğitim Sistemi- *Rhetorica- Roma’da Rhetorica Eğitimi- Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 1995, s. 1.

4 Platon, *Gorgias*, 456d-457a

5 A.g.e., 452-d.

6 A.g.e., 454-e.

Aristoteles ise retorigi, "konuşmak suretiyle bütün ikna etme yöntemlerini keşfetme yetisi" olarak tanımlamıştır. *Retorik* adlı eserinde sofistlerin retorik sanatının sadece bir bölümü üzerinde durduklarını söyleyerek onları eleştirmiştir:

İmdi, bugün retorik üzerine geçerli olan incelemelerin sahipleri, bu sanatın ancak bir bölümü üzerinde durmaktadır. İnandırma tarzları, bu sanatın tek gerçek öğeleridir. Bunun dışındaki herşey yalnızca ikinci önemdedir. Bununla birlikte bu yazarlar retorik inandırmanın tözü olan örtük tasımlar (retorik kanıtlar) üzerine hiçbir şey söylememekte, fakat temelde asli olmayan şeylerle uğraşmaktadırlar. Önyargı, acıma, öfke ve benzeri coşkuların uyandırılmasının temel ölgularla hiçbir ilişkisi yoktur, bunlar durumu yargılamakta olan insana kişisel bir çağrıdan başka bir şey değildir.⁷

Peripatetik Kritolaus'un öğrencisi Ariston'a göre, de retorik, "demokratik biçimde ikna edici konuşmayla siyasal sorunları anlama ve dile getirme bilgisidir." Bir konuşmanın retorik olabilmesi için sadece biçimsel olarak yetkin olması yeterli değildir. Konuşmanın retorik olabilmesi, belli bir teknik ya da sanat haline gelebilmesi için, rekabetin siyasal yaşama karışması ve her vatandaşın kendini başkalarına ifade etmesi gerekir. Bu nedenle retorigin Eski Yunan'da demokrasiyle beraber ortaya çıkması sadece tarihî bir tesadüf değildir.

Retorigin ortaya çıktığı tarihsel koşullara baktığımızda, bir karmaşa ortamında doğduğunu görürüz. M.Ö. V. yüzyılda Sicilya'da yöneticilerle halk arasında arazi yüzünden bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Tiranlar askerlere dağıtmak için, halkın topraklarına el koymuş ve bazı toprak sahiplerini de sürgüne yollamışlardır. Bu durum beraberinde ayaklanmalar ve bir karışıklık ortamını getirmiştir. İki tiran devrildikten ve sular durulduktan sonra halka eski topraklarını geri vermek amacıyla, başında eski olayları anımsayan ya da anımsadığını sanan, hukuk bilgisi olmayan kişilerin bulunduğu mahkemeler kurulmuştur. Bu mahkemelerde kişilerin kendi hakkını, güzel konuşma yeteneğini kullanarak savunması ve jüri üyelerini etkilemesi, bu konuşma tarzının öğretilebilirliğini düşündürmüş ve bu eğitimin öncülüğünü de ilk olarak Empedokles yapmıştır. Öğrencisi Koraks ve onun öğrencisi Teisias yazdıkları kitaplarla sanatın ilk kurallarını belirlemiş ve kurmuş oldukları retorik okuluyla gençlere retorigi öğretmişlerdir.⁸

Sicilya'da bir karmaşa ortamında doğan retorik Atina'da da siyasal ve sosyal bir dönüşümün yaşandığı bir dönemde gelişmiştir. Demokratik ortamın sağlanması, ticaretin gelişmesi, Themistokles ve Perikles gibi zamanın usta hatiplerini ortaya çıkarmıştır. Ama retorik sanatının dönüm noktası, M.Ö. V. yüzyılda ortaya çıkan sofistlerle beraber yaşanmıştır.⁹ Sofistler, değişmez bir hakikat ve mutlak bir bilgi imkânına inanmadıkları, fakat bunun yerine sözün gücüne büyük bir inanç besledikleri için retorige büyük bir önem vermişlerdir.

Demokrasi ve retorik arasında sıkı bir bağ olduğunu daha önce vurgulamıştık. Demokratik sistemde politik gücü ele geçirmenin tek bir aracı vardır o da dildir. İşte

⁷ Aristoteles, *Retorik*, 1354a 15-20, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, İstanbul 2000 s. 33.

⁸ A.g.e., 2, 24, 1402a 17.

⁹ Dürüşken, Ç., a.g.e., s. 8.

bu yüzden retorik, Atina gibi demokratik polislerde, siyasette başarılı olabilmek, siyasal muhalifleri alt edebilmek için bilinmesi gereken bir sanat olarak görülüyordu. Bu bağlamda siyaset sanatı eğitimi ve retorik eğitimi birlikte düşünülmüştür. Sözümlü ettiğimiz bu çift yönlü eğitimi sofistler başarıyla vermiştir. Hemen herkesin, çoğunluğun desteğini elde ederse, kuramsal olarak önder olma şansının bulunduğu, Atina gibi, siyasal eğilimi ve motivasyonu hayli yüksek demokratik bir toplulukta, sofistlerin verdikleri bu pahalı eğitim zorunlu görülüyordu.¹⁰ Sofistler, kanunların, politik etkinin ve devlet kararlarının kişilere bağlı olduğu ve kişilerin de konuşma sanatına bağlı oldukları bir dönemde retorik öğretmeni¹¹ olma özelliğini taşıdıklarından dolayı son derece önemli bir konumdaydılar. Çünkü, insanlara nasıl konuşacaklarını, fikirlerini topluluk karşısında ve mahkemelerde nasıl savunacaklarını öğreterek kamusal alanda başarılı olmayı vaat ediyorlardı.

Sofistleri bu kadar önemli kılan faktör, onların dilin ve sözün büyük gücünün farkına varmış olmalarıdır. Onlar dilin, her ne olursa olsun herhangi bir şeye ya da herhangi bir amaca ve bütün amaçlara hizmet edip etmemesinin önemi bulunmaksızın, herhangi bir şeyi aktaran nötr bir araç olmadığını, aksine dilin, önceden belirli bir istikamet içinde, söyleme ve dolayısıyla düşünceye yön verdiğinin farkındaydılar. Daha da önemlisi sözün ihtilalci gücünü kullanmaya fazlasıyla mukteldirdiler.¹²

Nötr olarak retorik, ikna etme çabası ve pratiğidir. Sofistler tarafından öğretilen retorik de ikna etme gibi pragmatik bir kaygısı vardı. Öğrettikleri retorik, biçimsel ve içeriksel olmak üzere iki yönlü bir retorik olduğu söylenebilir. Çünkü, arzu edilen bir siyasal ya da toplumsal statüyü kazanabilmek için sadece güzel konuşmak yeterli değildi, siyasette başarılı olmak için aynı zamanda gerektiği yerde gerektiği gibi konuşmasını da bilmek gerekiyordu. Retorik, tarihi boyunca varlığını önemli ölçüde diğer alanların marjinde sürdürmüştür, sözün gelişi kral felsefenin soytarısı veya dinin ya da siyaset biliminin veya hukukun aracı olmuştur.¹³ Günümüzde, felsefenin gerçekliğin görünüşlerden ibaret olduğunu ve de mutlak bir bilginin olamayacağını savunan geleneğinden gelenler retorik teorisinin entelektüel tarihini yeniden gözden geçirdiklerinde, antik sofistlerin değerini ve onların adlarını taşıyan doktrinleri ve bakış açılarını yüceltme eğiliminde olmuşlardır. Nelson, felsefede "yeni sofistlik" denilen bir geleneğin önce Vico ve sonra Nietzsche'den itibaren şekillendiğini ve bu "objektivizm karşıtı geleneğin" Freud, Wittgenstein, Heidegger, Arendt, Foucault, Derrida, Hayden White ve Kenneth Burke gibi şahsiyetleri içerdiği iddia eder.¹⁴ 20. yüzyıl, retorik yeniden yükselişine tanıklık etmiştir. Sözün gelişi, yeni pragmatistlerden Richard Rorty mantığın yerine retorik egemen olduğu bir kültür ütopyası önerir. Bu projede hakikat iddiaları, iknaya dayalıdır; herhangi bir sabit özden bahsedilemez.

10 Versenyi, L., a.g.e.s. 30.

11 Romilly, Jacqueline de, *The Great Sophists in Periclean Athens*. Clarendon Press; Oxford University, New York, 1992, s. 6.

12 Bkz. Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları 1998, s. 213.

13 Simons, Herbert W., "Bir Entelektüel Akım Olarak Araştırmanın Retorikliği" *The Rhetorical Turn/Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*, ed. Herbert W. Simons, The University of Chicago and London 1990.

14 Bkz. A.g.e.

Görünüşlerin arkasındaki mutlak gerçekliği savunan gelenekten gelen Platon, gündelik deneyim alanının (değişen kanaatler ve karşıt tezler alanının) ötesinde sabit özler ve ezeli-ebedî hakikatler alanı olduğunu savunmuştur. Platon'un da içinde yer aldığı, görüşlerin arkasında mutlak bir hakikat olduğunu savunan geleneğe göre, filozofların işi bu sabit özleri ve ezeli-ebedî hakikatleri keşfetmektir. Söz konusu bu ezeli-ebedî özler ya da mutlak hakikat ancak akıl yoluyla ortaya çıkarılabildi. Gerçekliğin yalnızca görüşlerden ibaret olduğunu savunan felsefedeki alternatif geleneğin başlatıcıları olan sofistlerin karakteristik özelliği ise Hakikat'e karşı besledikleri apaçık bir ilgisizliktir. Bunun yanında doğrulamanın alana bağlı, duruma bağlı mantığı; insan hazlarının ve yargılarının içkin değişebilirliği konusundaki ısrarları ve de ne pahasına olursa olsun kazanma konusundaki kararlılıkları onların diğer belirleyici özelliklerini oluşturuyordu. Dolayısıyla 20.yüzyılın Post-modernlerinin M.Ö.V. yüzyılın sofistlerini, entelektüel ataları olarak görmeleri tesadüfi değildir.

Bütün yurtaşların kamusal alana katıldıkları, polislerini ilgilendiren konular üzerinde tartıştıkları ve uzlaşmaya varmaya çalıştıkları bu demokratik ortam içerisinde sözün yıkıcı gücüne duyulan ilgi, sofistlerin torunları olarak nitelendirilebilecek günümüz post-modernlerinin de ilgisini çekmiştir. Örneğin, bir çoğulluklar ve marjinallikler politikasının zeminini kurmaya çalışan Lyotard, "*Zayıfın Güçlülüğü Üzerine*" başlıklı bir makalesinde "varolan dil oyunları içerisinde müdahaleyi, kuralların ve ilkelerin altüst edilmesini ve hegemonik söylemlerdeki konumların yıkılması politikasını önerir." Bunu yaparken de egemen söylemlere, hakikat söylemlerine saldıran ve başat söylemler arasında hileler imal eden sofistleri model olarak alır. Hegemonik söylemleri sarsmak, zayıf düşürmek için paradoksların ortaya atılmasını ya da bu söylemlerin açmazlarına dikkat çekilmesini önerir.¹⁵ Sofistlerin de hasımları karşısında yaptıkları tam olarak budur. Lyotard bir anlamda sofistlerin yaptıkları gibi politikayı retorığe indirgemıştır. Bunu yaparken önce, evrensellik ve kesinlik arayışındaki bir hakikat politikasını parçalamaya girişmiş sonra da onun yerine, "sofistvari" bir kürnazlık politikasını ve tüm dikkatini söylemin retorik etkileri üzerine yoğunlaştırmayı önermiştir.¹⁶ Rakip görüşler arasındaki anlaşmazlığı giderecek evrensel bir adalet anlayışından da bahsedilemeyeceğini öne sürmesiyle sofistlerin mirasına sahip çıktığı açıkça görülmektedir.

15 Best, Steven ve Kellner, Douglas, *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar*. çev. Mehmet Küçük. Ayrıntı Yayınları, 1998. s.200.

16 A.g.e., s.200.